

11. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім.В.І.Вернадського НАН України. – Ф. XI. – Спр. 1114.
12. Подільська воля. – 1917. – № 1. – 4 с.
13. Рекрут, В. П. “З людьми і для людей...” (Дмитро Маркович в українському національно-визвольному русі: кінець XIX – початок XX ст.) / В. П. Рекрут. – Вінниця : ПП Балюк, 2006. – 340 с.
14. Русова, С. Дмитро Маркович (Посмертна згадка) / С. Русова // Літературно-науковий вісник. – Кн. III. – 1912. – С. 33.
15. Шлях. – 1919. – № 48-49. – 8 с.
16. ЦДАВО України. – Ф. 1065. – Оп. 1. – Спр. 14. – Арк. 43-46 зв.

Summary

In this article we deal with the main directions of social, editorial activity and public works of D. Markovych at the period of building of our country of 1917–1920 years.

Key words: Dmytro Markovych, social figure, editor and publisher; Ukrainian revolution, patriotism, press, independent state.

Одержано 23 травня 2011 року

УДК 001(477)(092)“1910/1912”

С.М.Єсюнін

Брати Смоличі у Кам'янці-Подільському

У розвідці подаються біографічні матеріали про юнацькі роки (1910–1912) історика і богослова Ігоря Смолича та письменника Юрія Смолича, які вони провели у місті Кам'янці-Подільському. Також подані відомості про їх батька – педагога Корнелія Смолича.

Ключові слова: Ігор Смолич, Юрій Смолич, Кам'янець-Подільський.

Серед видатних людей, чиє життя пов'язане з Поділлям, і зокрема з Кам'янець-Подільським, видне місце займають брати Ігор та Юрій (Георгій) Смоличі.

Ігор Корнелійович Смолич (27.01.1898–2.11.1970) – історик, філософ, богослов, з 1920 р. в еміграції, доктор філософії східноєвропейського інституту Вільного університету Берліна, доктор богослов'я Сергієвського православного Богословського інституту, активний діяч Германської єпархії РПЦ Московської патріархії, автор фундаментальних праць з історії Православної Церкви: “Жизнь и учение старцев”, “Русское монашество”, “История Русской Церкви: 1700–1917: в 2 частях” та ін. Похований у Берліні¹.

Юрій (Георгій) Корнійович Смолич (25.06.1900–26.08.1976) – письменник, журналіст, театральний критик, автор автобіографічної трилогії “Наші тайни”, “Дитинство” і “Вісімнадцятилітні”, романів про воєнні роки “Вони не пройшли” і “Ми разом були в бою”, діалогії “Мир хатам, війна палацам” і “Рева та стогне Дніпр широкий”, мемуарної трилогії “Розповідь про неспокій...” та ін., редактор журналів “Сільський театр” (1926–29), “УЖ” (1928–29), “Червоний шлях” (1935), “Літературний журнал” (1936–37), “Україна” (1943–50), член правління Спілки письменників СРСР (1942–76), голова правління Спілки письменників УРСР (1971–73), Герой Соціалістичної праці. Похований у Києві².

Біографії та творчі здобутки видатних братів, особливо Юрія Смолича, добре досліджені та знайшли відображення у мемуарній літературі, наукових публікаціях, енциклопедіях, періодиці. Але, у згаданих джерелах фактично не висвітлюється гімназійні роки братів, які пройшли у Кам'янець-Подільському (1910–1912). Більшість джерел навіть не вірно подають роки життя братів Смоличів у згаданому місті. Спробуємо дослідити цей період, який був для майбутніх історика-богослова та письменника особливо важливим у плані становлення світогляду.

Перед викладенням матеріалу, зробимо одне пояснення: Юрій Корнійович Смолич за гімназійними документами значився як Георгій Корнелійович, але вже у студентські роки він став підписуватися як Юрій, а в “Корнійовича”, – як пояснював сам письменник, – “мене перетворили органи міліції, видавши паспорт у 1931 році”³. Тому у нашому дослідженні будемо використовувати ім'я у варіанті – Юрій (Георгій).

Народились і виросли брати у вчительській родині. Батько, Корнелій Іванович Смолич (1863–1915), закінчив фізико-математичний факультет Московського університету, все життя займався вчительською справою, викладаючи фізику та математику в гімназіях різних міст, захоплювався літературою, музикою (грав на піаніно), астрономією. Був, навіть, членом Французької асоціації астрономів та кореспондентом французького жур-

налу “Астрономічний бюлетень”. Мати, Олена Адамівна Смолич (у дівочтві – Сташинська), закінчила інститут шляхетних дівчат у Києві, була вчителькою жіночих шкіл. За спогадами Юрія (Георгія), мати була “надмірно захопленої натури, дуже привітна господиня”⁴. У сім’ї Смоличів панував культ літератури, музики і квітів, що відповідно позначився на світосприйнятті їхніх дітей.

Вчительська родина часто міняла місце роботи, а отже, і проживання. Закінчивши з відзнакою університет, Корнелій Іванович Смолич отримав ступень кандидата Московського університету та 8 жовтня 1883 р. вступив у державну службу в чині колезького секретаря. Згодом він дістав призначення в Київський учбовий округ, до якого входили Київська, Чернігівська, Подільська та Волинська губернії. У навчальних закладах саме перших трьох губерній довелося йому викладати фізику та математику майже 30 років. У 1887–1891 рр. К.І.Смолич викладав у жіночій гімназії міста Ново-зибкова (Чернігівська губ.), де одружився на вчительці історії, географії та німецької мови Олені Адамівні Сташинській, що працювала у тій же гімназії доглядачем⁵. У 1891–1905 рр. молода родина вчителів жила в Умані, де К.І.Смолич викладав у чоловічій гімназії. Тут Корнелій Іванович піднявся у табелі про ранги до чина статського радника⁶. Саме під час тривалого перебування в Умані, в родині Смоличів народилися діти: у 1894 р. – Наталя, у 1898 р. – Ігор, у 1900 р. – Юрій (Георгій). У 1905–1907 рр. К.І.Смолич знову повернувся працювати до Чернігівської губернії – вчителем математики і фізики та виконуючим обов’язки інспектора чоловічої гімназії міста Стародуб⁷. Наступним місцем роботи стало містечко Біла Церква Київської губернії, де він у 1907–1909 рр. обіймав посаду інспектора чоловічої гімназії та вчителя математики, фізики і космографії⁸. У ту саму гімназію пішов навчатись старший син Ігор – він успішно закінчив у Білій Церкві підготовчий та 1-й класи.

1 липня 1909 р. статський радник Корнелій Іванович Смолич отримав призначення до Глухівської чоловічої гімназії⁹. Він був прийнятий на вже звичну для нього посаду вчителя математики і фізики, з виконанням обов’язків інспектора. Вчительська родина оселилась на службовій квартирі у приміщенні, що було на території гімназійного подвір’я¹⁰. К.І.Смолич отримав посаду інспектора та години математики. 14 серпня 1909 р. до Глухівської гімназії були зараховані діти Корнелія Івановича: у другій клас Ігор, у підготовчий – Юрій (Георгій)¹¹.

Пропрацювавши рік у Глухові, 1 серпня 1910 р. К.І.Смолич отримав призначення до Кам’янець-Подільського середнього технічного училища.

Отож, й сини Ігор та Юрій (Георгій) 12 серпні 1910 р. були виключені із Глухівської гімназії та 17 серпня зараховані до Кам'янець-Подільської гімназії¹². Додамо, що брати навчались безплатно, бо мали “привілей” як онуки героя оборони Севастополя. Справа в тому, що їх дід по матері (батько Олени Адамівни) – Адам Сташинський, поляк, штабс-капітан драгунського полку, відзначився під час оборони Севастополя 1854–56 рр. Саме завдяки його подвигу за тодішніми законами дітям та онукам забезпечувалося безплатне навчання в усіх школах Російської імперії. Тому, Олена Адамівна, незважаючи на походження із міщан Батурина Чернігівської губернії, отримала освіту в Київському інституті шляхетних дівчат, а її дити Наталя, Ігор та Юрій (Георгій) – у гімназіях¹³.

Вперше після тривалих років праці у провінційних містах родина Смоличів потрапила до губернського центру. Хоча Подільська губернія вважалась “околицею” імперії, а її центр – Кам'янець-Подільський не був надто великим містом, проте наявність адміністративних установ, губернських закладів, чисельних військових частин робили життя насиченим. У 1910 р. населення (без військ) Кам'янець-Подільського складало 47071 мешканців, у місті діяло 24 заводи і фабрики, 312 ремісничих закладів, 6 друкарень, 8 середніх навчальних закладів (5 чоловічих, 3 жіночих), 11 початкових шкіл, театр, народний дім, єпархіальний музей, 6 бібліотек (5 з них – приватні), 3 лікарні, гарнізонний лазарет, 11 аптек, 17 православних і 5 католицьких храмів, православний монастир, протестантський молитовний будинок, синагога та 32 іудейських молитовних будинки¹⁴. Місто вразило Юрія (Георгія) Смолича, закарбувавшись у пам'яті письменника назавжди.

У першому виданні (1937 р.) повісті “Дитинство” є чудовий опис міста, який, нажаль, у наступних виданнях Ю.Смолич вилучив. Відтворимо його за першодруком: “Було зовсім тихо, і тільки весняне птаство дзвінко гомоніло в хащах соковитої зеленої гушавини бульвару. Бульвар був величезний. Він розлягався і праворуч, і ліворуч над урвищами, над глибоким проваллям – і на дні ущелини бігла гірська річка, тісним зашморгом обтікаючи високий і неприступний острів. Дахи, кам'яниці, церковні бані, костельні вежі і поміж них білий мінарет – тісно купчилися на кам'яній брилі острова. То був центр. Зруйновані башти й покриті деревної турецької фортеці ще оточували будівлі і вузькі проїзди старого міста – неправдоподібні та ілюзорні, немов декорація. І визубні фортечних мурів дивилися сюди через провалля ущелини, покинуто і сумно, немов з самого бузкового вранішнього неба”¹⁵.

У цій же автобіографічній повісті Ю. Смолич згадує декілька юнацьких епізодів із свого життя, серед яких й Кам'янецьку гімназію, інші заклади міста, відносини між учнями, міські вулиці, три сінематографи “Біоскоп Люкс”, “Люзіон Маяк”, “Синематограф бр. Пате”¹⁶.

Кам'янець-Подільська чоловіча гімназія, куди хлопці пішли навчатись (Ігор у 3-й, Юрій – у 1-й класи), була одним із найстаріших навчальних закладів міста. Заснована 1 січня 1833 р., розміщувалась у власному триповерховому будинку (загальною площею 531,7 кв.саж.) в Старому Місті. Було в ній 537 учнів, що навчались у підготовчому, 8 основних та ще 8 паралельних класах¹⁷. У період навчання братів Смоличів у Кам'янець-Подільській гімназії, серед прізвищ гімназистів можна знайти чимало таких, які згодом стануть відомими. Зокрема, у 1910 р. серед випускників був математик Ілля Штаерман (1891–1962), державний діяч (міністр закордонних справ УНР у 1918 р.) Микола Любинський (1891–1938); у 1912 р. – науковець, громадський діяч, публіцист Євген Онацький (1894–1979), математик, доктор наук, член-кореспондент АН СРСР Микола Чеботарьов (1894–1947); у 1913 р. – літературознавець та етнограф Костянтин Копержинський (1894–1953)¹⁸.

Щодо батька, то Корнелій Іванович викладав математику у восьмикласному середньому технічному училищі, яке знаходилось на Новому Плані у просторій триповерховій будівлі по вул.Московській (нині – головний корпус національного університету по вул.Огієнка). Училище було відкрито 8 вересня 1903 р., мало 417 учнів (8 основних, 5 паралельних та 2 реальних класи)¹⁹.

Але, й тут К.І.Смолич довго не затримався. Через два роки, у липні 1912 р. він отримав призначення на посаду вчителя математики і фізики до Жмеринської чоловічої гімназії. 13 серпня 1912 р. із Кам'янець-Подільської гімназії до Жмеринської були переведені й сини – Ігор в п'ятий, Юрій (Георгій) у третій класи²⁰. Два роки у губернському центрі Поділля залишили помітний слід у житті хлопців. Юрій (Георгій) Смолич у своїх автобіографічних творах часто згадував місто над Смотричем, ті хвилювання та роздуми, що виникали у юнака. Він подає опис міста, його храмів, навчальних закладів, пригадує події що відбувались у той час²¹.

Таким чином, аналіз архівних та статистичних джерел дає нам можливість точно встановити період життя Ігоря та Юрія (Георгія) Смоличів у Кам'янець-Подільському, а також навчання їх у місцевій гімназії. У Кам'янець-Подільському – від 17 серпня 1910 до 13 серпня 1912 рр.

Примітки:

1. Русские писатели эмиграции: Биографические сведения и библиография их книг по богословию, религиозной философии, церковной истории и православной культуре: 1921–1972 / Составитель Н. М. Зернов. – Boston : G. K. Hall & Co., 1973. – 181 с.; Смолич, И. К. История Русской Церкви: 1700–1917: В 2 частях / И. К. Смолич. – М. : Валаамский мон-рь, 1997: Ч. 1. – 800 с.; Ч. 2. – 798 с.; Смолич, И. К. Русское монашество, 988–1917 / И. К. Смолич. – М. : ЦНЦ Православная энциклопедия, 1997. – 608 с.

2. Смолич, Ю. К. Дитинство; Наші тайни; Вісімнадцятилітні: повість, романи / Ю. К. Смолич / Упоряд. і приміт. Н. Ішиної; Вступ. ст. В.Г. Беляєва. – К. : Наук. думка, 1987. – 752 с.; Смолич, Ю. К. Твори у восьми томах / Ю. К. Смолич. – К. : Дніпро, 1983–1986. – Т. 1: Дитинство. Наші тайни. Вісімнадцятилітні: автобіографічна трилогія / Упоряд. О.Г. Смолич. – К. : Дніпро, 1983. – 735 с.

3. Смолич, Ю. К. Автобіографія // Советские писатели. Автобиографии в двух томах. – М. : Госполитиздат, 1959. – Т. 2. – С. 378.

4. Там само. – С. 369.

5. Календарь Черниговской губернии на 1886 год / Сост. К. В. Корвин-Пиотровский. – Чернигов : Тип. губ. правления, 1885. – С. 200; Памятная книжка Киевского учебного округа на 1889 год. Ч. IV: Черниговская губерния. – К. : тип. т-ва И.Н. Кушнерев и К., 1889. – С. 158.

6. Памятная книжка Киевского учебного округа на 1891 год. Ч. IV: Черниговская губерния. – К. : тип. т-ва И.Н. Кушнерев и К., 1891. – С. 107; Памятная книжка Киевского учебного округа на 1903 год. Ч. I: Киевская губерния. – К. : тип. т-ва И.Н. Кушнерев и К., 1903. – С. 237.

7. Памятная книжка Киевского учебного округа на 1906–07 учебный год. – К. : тип. т-ва И.Н. Кушнерев и К., 1906. – С. 81.

8. Памятная книжка Киевского учебного округа на 1909–10 учебный год. – К. : тип. т-ва И.Н. Кушнерев и К., 1909. – С. 31.

9. Там само. – С. 489.

10. Смолич, Ю. К. Дитинство... – С. 99.

11. Державний архів Хмельницької області (далі –ДАХО). – Ф. 319. – Оп. 1. – Спр. 1005. – Арк. 99, 102.

12. Там само. – Арк. 96-97, 99-102.

13. Там само. – Арк. 98.

14. Памятная книжка Подольской губернии на 1911 год / [сост. В. Филимонов]. – Каменец-Подольск : Изд. губернск. статист. ком., 1911. – [отд. III.] – С. 190.

15. Смолич, Ю. К. Дитинство... – С. 685.

16. Там само. – С. 181-133.

17. Памятная книжка Киевского учебного округа на 1911–12 учебный год. – К. : тип. т-ва И.Н. Кушнерев и К., 1911. – С. 51-53.

18. Єсюнін, С. М. Євген Онацький: кам'янецький період життя відомого глухівчанина / С. М. Єсюнін // Сіверщина в історії України. Зб. наук. праць. – Вип. 3. – К.; Глухів, 2010. – С. 260-263.

19. Памятная книжка Киевского учебного округа на 1911–12 учебный год... – С. 150.

20. ДАХО. – Ф. 319. – Оп. 1. – Спр. 1005. – Арк. 106.

21. Смолич, Ю. К. Дитинство... – С. 118-134.

Резюме

На основани архивных и опубликованных источников подаются биографические материалы о юношеских годах (1910–1912) историка и богослова Игоря Смолича и писателя Юрия Смолича, которые они провели в городе Каменце-Подольском. Также поданы сведения об их отце – педагоге Корнелии Смоличе.

Ключевые слова: Игорь Смолич, Юрий Смолич, Каменец-Подольский.

Одержано 23 травня 2011 року

УДК [929КУРНЕВИЧ](477.43)“192”

В.А.Нестеренко, Т.Г.Совєцька

Михайло Васильович Курневич

У статті висвітлено життєвий та творчий шлях одного із фундаторів радянської педагогіки на Поділлі у 1920-ті рр., проаналізовано основні напрями його діяльності в Кам'янець-Подільському Інституті народної освіти.

Ключові слова: педагогіка, педологія, ІНО, педагогічна школа, духовна семінарія, секція наукових працівників, інститут, репресії.

Серед організаторів педагогічного процесу на Поділлі у 1920-ті роки велику роль відіграв професор Кам'янець-Подільського Інституту народної освіти (ІНО) Михайло Васильович Курневич. На жаль, про нього мало